

Pavol Žigo

Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie

Tendencie v pomenovaní rodinných vzťahov v slovenčine¹

Naším príspevkom, venovaným významnej predstaviteľke slovanskej dialektológie a porovnávacej slavistiky, našej osobnej priateľke pani Barbare Faliínskej, nadväzujeme na poznatky, ktoré sme získali aj jubilatkinou zásluhou počas našich stretnutí a príprav jednotlivých zväzkov *Slovanského jazykového atlasu*. Chceme nimi zároveň pripomenúť jeden z tematických celkov tohto projektu, jeho perspektívnosť a syntetizujúcu nadväznosť na čiastkové poznatky z jednotlivých slovanských jazykov a spracovania ich prirodzených foriem – nárečí.

Otváranie hraníc či hľadanie prieniku etnokultúrnych fenoménov z jedného územia na druhé – v minulosti ani v súčasnosti – nie je mysliteľné bez vnímania ich odrazu v jazyku. Preto, lebo jazyk je jedným z najspoľahlivejších indikátorom vzájomného vplyvu odlišných kultúr a myslenia. Pomenovania rodinných vzťahov a jednotlivých prvkov týchto vzťahov je samostatným tematickým celkom, ktorý v rámci *Slovanského jazykového atlasu* z podkladov jednotlivých národných komisií spracúva bulharská národná komisia tohto projektu. Prvky z tohto tematického celku v každom národnom jazyku, aj slovenčine, z ktorej čerpáme materiál nášho príspevku, odrážajú nielen vnútorný jazykový vývin, ale aj vplyv vonkajších, extralingvistických činiteľov. Tieto vplyvy možno pozorovať na pomenovaní príslušníkov rodiny, konkrétne na vzťahu jej dvoch členov. Základnou vlastnosťou tohto vzťahu je jeho symetria a recipročnosť, implikujúca posesívnosť (každé pomenovanie syna, resp. dcéry významovo implikuje recipročnú posesívnosť, prezentujúcu vzťah s významom slov *matka*, resp. *otec*²). Symetrickosť či asymetrickosť pomenovania rodinných príslušníkov charakterizuje V. Krupa³ zo všeobecnojazykovedného hľadiska na základe kritérií *tá istá generácia – nie tá istá generácia*, rovnaké pohlavie – nerovnaké pohlavie, rozdiel o jeden generačný stupeň – rozdiel viac ako o jeden generačný stupeň, starší – nie starší, mužské pohlavie – nie mužské pohlavie, tesný vzťah – nie tesný vzťah. Pomenovanie jednotlivých členov rodiny podľa uvedených kritérií nadobúda poznávaciu hodnotu vtedy, ak je prostriedkom identifikácie historických, jazykových, etnologických, resp. širších kultúrnych fenoménov, vývinových procesov a diferenciačných či integračných tendencií. Tieto poznatky možno získať vnútrojazykovou analýzou prvkov, ale najmä porovnávacou metódou geneticky

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0076/14 *Slovanský jazykový atlas*

² Pri slovách *matka*, resp. *otec* ide z jazykového hľadiska o absolútnu symetriu s významami *syn*, *dcéra*. V prípadoch konkrétnej rodiny, v ktorej napr. rodičia nemajú dcéru ale iba synov, je táto všeobecnojazykovedná symetria oslabená. Nemá však vplyv na celkovú povahu jazyka, pretože aj napriek tejto konkrétnej situácii sa jazykom predpokladaný vzťah dá vyjadriť.

³Krupa V., 1980, s. 130

príbuzných jazykov, príp. aj geneticky vzdialených jazykov, ktorých integrujúcim znakom je spoločný areál, resp. vývin v rovnakých kultúrnych, materiálnych a konfesijných podmienkach.

Integračné znaky v rovnorodom prostredí – *nomina consanguinitatis*

Začiatkom tejto charakteristiky môže byť všeobecne známe konštatovanie o spoločnom východisku pomenovania rodinných príslušníkov u starých Slovanov v dvoch základných skupinách: 1. *nomina consanguinitatis*, t. j. pomenovania členov rodiny na základe pokrvného príbuzenstva; 2. *nomina afinitatis*, t. j. pomenovania členov rodiny na základe nového vzťahu, ktorý vznikol ženbou alebo vydajom.

1. Prvú skupinu slov pomenovaní rodinných vzťahov (*nomina consanguinitatis*) tvoria slová *otec* (<⁴ *otь, *otьcbь), *matka* (< *mati, *matere: v konkurencii s reduplikovanou podobou *mama*), *dcéra* (< *dьkti), *syn* (< *sū-nu-s), *sestra* (< *svesr-á = žena rovnakého rodu ako ja), *brat* (< *bratrь). Tieto významové prvky sa však nelexikalizovali v takej miere, ako vzťah k starším či mladším súrodencom v uhorskom multilingválnom prostredí vyjadrovala a dodnes vyjadruje maďarčina. Pomenovanie mladšieho brata sa vyjadrovalo aj vyjadruje lexémou *öcs*, na pomenovanie staršieho brata sa využíva lexéma *báty*. Tento vzťah k staršej osobe mužského pohlavia prenikol pod vplyvom jazykových kontaktov aj do spisovnej slovenčiny v podobách *báťa* = starší príbuzný, starší známy človek⁵, resp. *baťko*⁶, *báči* i *báčik*⁷, v predspisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach a aj vo význame *ujec*, *strýc*⁸. V hierarchii rodinných vzťahov s rozdielom väčším ako jeden generačný stupeň sa nachádzajú slová *vnuk* (vzniklo z podoby < *vьnukь), z tejto podoby sú odvodené podoby *vnučka*, *pravnučok* a *pravnučka*. Na označenie staršieho predka mužského pohlavia o dve generácie je všeobecne zaužívanou podobou *dedo* < *dēdь⁹ = najstarší príslušník rodu, „otcov otec“ (odtiaľ aj *dedina*¹⁰). Významné postavenie v tejto hierarchii slov malo z významového aspektu slovo *ded*, lebo sa ním umocňovala spoločná držba a vlastníctvo majetku, založené na rodovom princípe, odvíjajúce sa od spoločného predka a prechodu majetku od neho na potomkov. Slovenské nárečové územie sa z hľadiska distribúcie lexém slúžiacich na pomenovanie mužského predka v druhej generácii rozčleňuje na dva kompaktné areály – východoslovenský a západoslovenský (okrem záhorskej oblasti), v ktorých sa zachovala pôvodná

⁴ Znak < znamená „vyvinulo sa z podoby“

⁵ Slovník slovenského jazyka, zv. 1, red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1959, s. 74; Slovník súčasného slovenského jazyka. a – g. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda 2006, s. 238

⁶ Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda 1997, s. 59

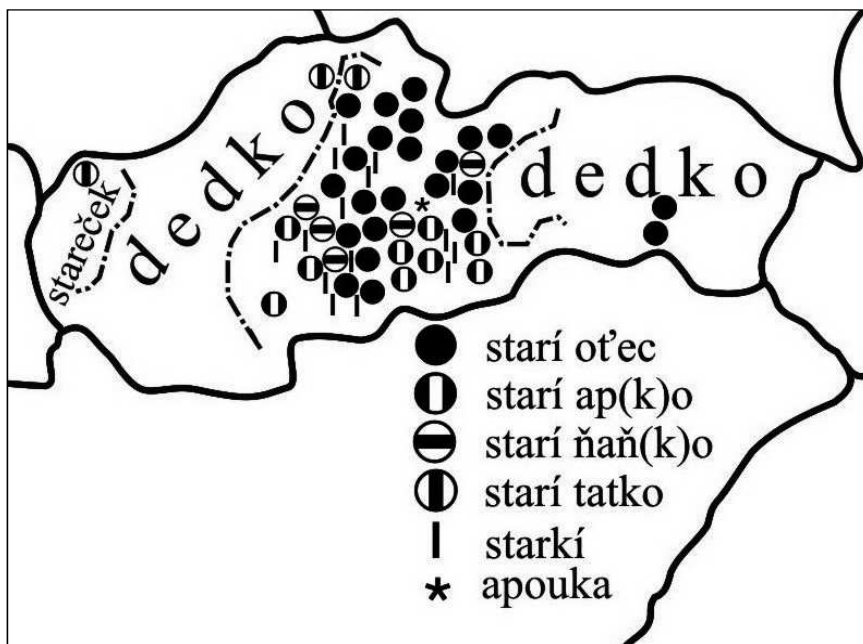
⁷ Slovník slovenského jazyka, zv. 1, red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1959, s. 63, Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda 1997, s. 55, Slovník súčasného slovenského jazyka. a – g. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda 2006, s. 206

⁸ Slovník slovenských nářečí, zv. 1, red. I. Ripka. Bratislava : Veda 1994, s. 82, Historický slovník slovenského jazyka, zv. 1. Red. M. Majtán. Bratislava : Veda 1991, s. 105

⁹ Machek V., tamže, s. 82

¹⁰ Žigo P., Slovník slovenského jazyka – vzťah jazyka a historicko-spoločenských fenoménov. In: Slavica Slovaca, 1, 2009, č. 1, s. 5 – 12.

praslovanská východisková lexéma *ded-* v deminutívnych podobách (pozri obr. 1)¹¹. Pre druhý areál, spätý s územím stredoslovenských nárečí, je v tejto funkcii typický analytický spôsob pomenovania – spojením typu *starý* + synonymický rad substantíva *otec*, charakterizujúci ďalšie vnútorné členenie územia. V jeho južnej časti sa prejavil starý neslovanský kontaktný jav s maďarčinou – lexéma *apa* v slovakizovaných podobách *apko* / *apouka* (< *apuka*)...

Obr. 1.

So slovom *ded* sa spája aj význam slova *dedič* sa pôvodne označoval vnuk, t. j. mladší potomok druhej generácie, ktorý bol po strate otca alebo obidvoch rodičov závislý na žijúcom dedovi a považoval sa za jeho následníka. Sloveso *dedit'* teda pôvodne znamenalo „získať dedovu pôvodnú moc, vládu nad majetkom“¹². Súčasťou tejto skupiny slov sú aj slová *stará matka*, *babka*, *babička* (< **baba*¹³), *bratranec* (odvodené od slova **bratr*¹⁴), *sesternica* (= consobrina, odvodené od základu *sestra*). Množstvo slov, ktorými sa v slovanských jazykoch pomenúvajú rodinné vzťahy, vzniklo v ranej fáze vývinu jazyka reduplikáciou slabiky: *mama*, *tata*, *teta*, *baba*, *deda*.

Z pohľadu nerovnej generácie patria do skupiny pomenovaní pokrvného príbuzenstva slová *stryc* (< **stryjъcb*) = „brat môjho otca“, prechýlená podoba pre

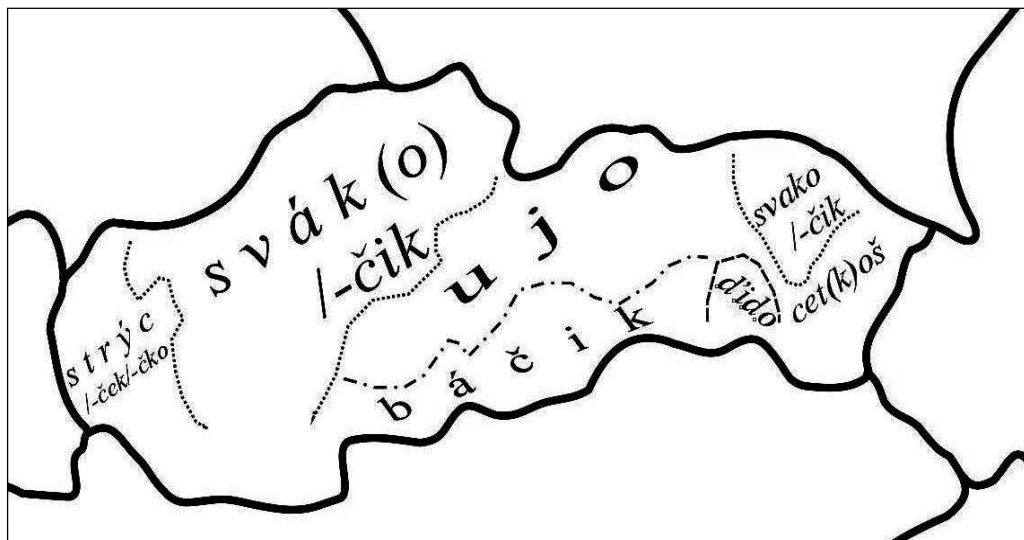
¹¹ Obrázok č. 1 je z podkladov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, otázka č. 980.

¹² Machek V., o. c., s. 82

¹³ Machek V., o. c., s. 20

¹⁴ Machek V., o. c., s. 41

pomenovanie jeho manželky je *stryná* (= manželka otcovho brata). Symetriu pomenovania starších príslušníkov rodiny, a to vo vzťahu k matkiným príbuzným, tvoria slová *ujo* a *teta*. Ujo (<*ujb) sa od najstarších čias lexikalizovalo vo významoch 1. matkin brat, 2. muž matkinej sestry. Distribúciu pomenovania tohto rodinného vzťahu v slovenských nárečiach¹⁵ vyjadruje obr. 2.

Obr. 2.

Zaujímavý je aj významový posun v prípade slova *teta* = staršia žena z rodiny, matkina sestra, neskôr sa druhostupňový vzťah dieťaťa k tejto žene rozšíril do všeobecnej polohy a používa sa aj na oslovenie cudzej staršej ženy.

Nový vzťah – východisko nestability v nerovnorodom prostredí

Argumentačnú silu predchádzajúcich tvrdení dokazuje vývin pomenovaní rodinných vzťahov, ktoré vznikli novým vzťahom, t. j. vydajom alebo ženbou (*nomina afinitatis*). Tento nový nepokrvný vzťah vzniká manželstvom a na jeho pomenovanie sú u Slovanov známe dva výrazy: *manželstvo* a *supružestvo*. V prípade prvého základu *manžel-* (t. j. *manžel* = muž, *manželka* = žena aj *manželia* = muž + žena) došlo k zaujímavému vývinu, ktorého pôvod je v duálovej podobe *malžena*. Toto slovo vzniklo z dvoch častí: *mal-* (po zániku predpony v pôvodnej nemeckej podobe *ge+mahelo* > *Gemahl* > *mal-*) a slovanskej podoby *žena*. Podoby *manžel*, *manželka*, *manželia* sú v podobách so základom *malž-* aj *manž-* viac rozšírené v tých slovanských jazykoch, ktoré sa v ranom štádiu vývinu jazyka ocitli v areálovom či kultúrnom kontakte s nemčinou (čeština, poľština, slovenčina), hoci stará zložená duálová podoba

¹⁵ Obrázok č. 2 je z podkladov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, otázka 990.

**malъžena* sa zachovala aj v cirkevnej slovančine¹⁶. Klasickým motivačným slovom pomenovania manželov a manželstva u Slovanov bolo slovo *suprug*, ktorým sa pôvodne označovala dvojica „spriahnutá do spoločného života“.

Na začiatku úvah o pomenovaní členov rodiny vo vzťahu, ktorý vznikol vydajom alebo ženbou, stojí slovo *nevesta*. Etymológia tohto slova vychádza z dvoch možných motivačných činiteľov: s významom súvisiacim so slovesom *viest', priviesť*; pôvodne *nevesta*¹⁷ < **nevestka* = „novoprivedená do rodiny svojho manžela, aj bratova manželka“ (paralela lat. *neo-* = „novo-“ + psl. **ved-ti* > *vesti*); druhým predpokladaným motivačným činiteľom bol starý slovesný tvar od slovesa *nevediet'*, j. „žena doteraz nevedomá samostatne viesť domácnosť“. Neskôr sa v našom kultúrnom prostredí ustálil význam „manželka pokrvného príbuzného“¹⁸. V prirodzenom recipročnom vzťahu s nevestou je slovo *zat'* (< **zēt*¹⁹), ktoré je odvodené od prastarého základu *genə* = „plodiť“ (ako matriarchálny prežitok vo význame „mladý muž, prizenený do manželkinej rodiny, aby zachoval rod“). Slovo *ženich* malo ironický význam a pôvodne sa používalo príležitostne na svadbách, keď novomanžel musel počas obradovej slávnosti znášať spolu s novomanželkou rozličné vtipné a zosmiešňujúce obrady²⁰. Manželkin otec sa pomenúval slovom *test'* (< **tstb*), ktoré malo význam „starší muž v novom rodinnom vzťahu, žijúci ďaleko“, prechýlená podoba pomenovania jeho manželky je *testiná*. Toto pomenovanie rodinného vzťahu sa z areálového hľadiska zachovalo len v kompaktnom areáli severostredoslovenských nárečí, sporadicky zriedkavo v južnej časti západoslovenských nárečí, ojedinele na východnom Slovensku²¹ (pozri obr. 3 aj s ojedinelými výskytmi iných zriedkavých pomenovaní).

Z pohľadu vydatej ženy sa otec jej manžela pomenúval slovom *svokor* (< **svekъrbъ*), ktoré sa vyvinulo z pôvodnej podoby **sve-kūr-os* v pôvodnom význame „zvrchovaný pán v rámci veľkorodiny“; prechýlené podoba jeho manželky sa používa v podobe *svokra*. Rodičia obidvoch manželov vstúpili do sprostredkovaného vzťahu svadbou svojich detí. Týmto procesom sa zúžil význam substantív *svat, svatka* (< **svatъ*), ktorým sa pôvodne označoval akýkoľvek hosť na svadbe; v súčasnosti sa ním vzájomne pomenávajú len rodičia manželov.

Množstvo slov z predchádzajúcej časti príspevku charakterizuje kontinuitu slovej zásoby slovenčiny od rozpadu praslovanskej jednoty po súčasnosť. Je svedectvom po stáročia pretrvávajúcej rovnakej hierarchie rodinných vzťahov, integrujúcich vo

¹⁶ Cirkevno-slovensko-slovenský slovník. Diel I. (A – O). Prešov : Prešovská univerzita 2009, s. 128.

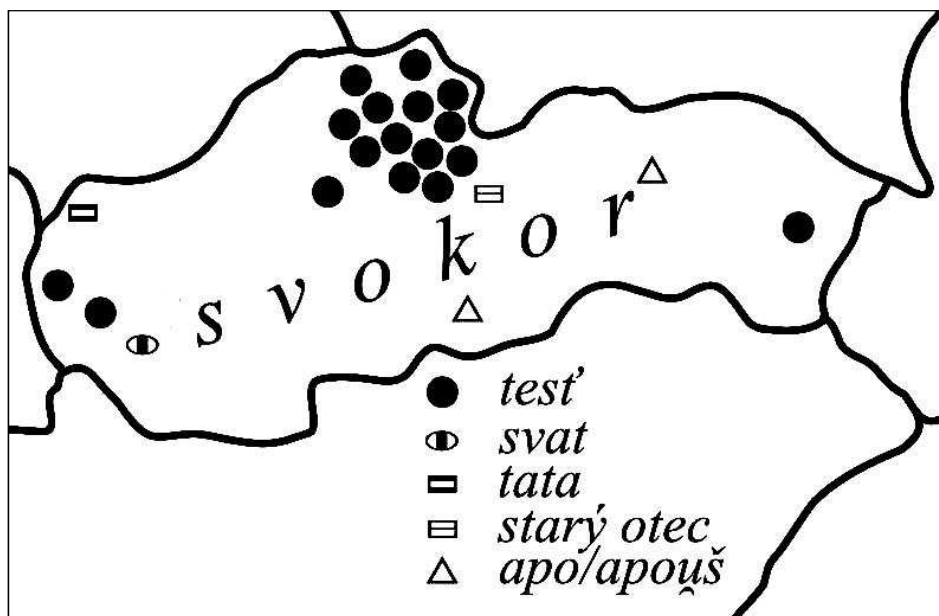
¹⁷ Trubeckoj N., 1988; Machek V., o. c., s. 325

¹⁸ Historický slovník slovenského jazyka. zv. 2. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1994, s. 577

¹⁹ Machek V., o. c., s. 585

²⁰ Přípona *-ch* je pri tvorení slov v tomto type zriedkavá a dodáva slovu expresívny odtienok; porov., Machek V., o. c., s. 593

²¹ Obrázok č. 3 je z podkladov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, otázka 983.

Obr. 3.

významovej aj formálnej stránke jazyka slovenčinu s ostatnými slovanskými jazykmi. V skupine slov, označujúcich rodinné vzťahy na úrovni *nomina afinitatis* je však skupina slov, ktorá je svedectvom vývinovej dynamiky, podmienenej geografickými a kultúrnymi kontaktmi s neslovanským etnikom. Tieto okolnosti spôsobili rozpad pôvodnej pomenovacej sústavy a vniesli do slovanského jazykového areálu množstvo diferenciacných znakov. Postihnúť tieto vývinové procesy možno porovnaním predpokladaného východiskového stavu a súčasnej jazykovej situácie.

Diferenciačné znaky v nerovnorodom prostredí – *nomina afinitatis*

Do skupiny slov, ktorými sa pomenovali rodinné vzťahy utvorené vydajom alebo ženbou, t. j. *nomina afinitatis*, patrí pomenovanie manželovho brata. Starí Slovania používali na vyjadrenie tohto vzťahu slovo *dever* (< **děverb*²²). Toto slovo sa v starších prameňoch z nášho územia zachovalo vo význame „brat zaťa“, „manželov brat“, „prvý družba“²³. Manželkin brat sa pomenúval slovom *šur* (< **šurb*; tento výraz sa z predpisovného obdobia slovenčiny nezachoval, existuje len sprostredkovaný doklad cez češtinu z r. 1477 v Žilinskej knihe v podobách *šurě*, *širě*²⁴ vo význame „manželkin brat“). Manžel manželkinej sestry sa pomenúval slovom *svojak* (< **svojьakъ*²⁵) vo význame „patriaci do našej rodiny“, „vlastný príbuzný“. Slovo sa v kontrahovanej podobe *svák* zachovalo vo význame „manžel otcovej alebo matkinej

²² Machek V., o. c., s. 85

²³ Historický slovník slovenského jazyka, zv. 1. Red. M. Majtán. Bratislava : Veda, 1991, s. 248

²⁴ Ryšánek F., 1954, s. 628

²⁵ Machek V., o. c., s. 486

sestry“, „akýkoľvek starší príbuzný“²⁶. Z predpisovného obdobia slovenčiny sa zachovali podoby *sváko*, *sváčko*, *sváčik*, *svák* vo význame „muž, ktorý sa dostal do rodiny sobášom, manžel otcovej alebo matkinej sestry, matkinej tety, tetin manžel“²⁷. Sestrin manžel sa pomenúval výrazom *zat'* (< **zēt̥b*²⁸) a mal význam „priženový, aby zachoval rod“²⁹, z neho sa vyvinul dnešný význam „dcérin manžel“³⁰. Manželova sestra sa pomenúvala slovom *zelva* / *zolva* (< **zelva*, **zolva*³¹) a znamenalo doslovne „žena, ktorá sa vydala do rodiny svojho manžela“. V rovnakom význame je z južnoslovanských jazykov známe slovo *jetrva*.³² Potomkovia súrodencov sa pomenúvali na pozadí spoločného rodu, plemena, slovami typu *plemennik* vo význame „synovec“ (< **pelme* = patriaci do jedného rodu, plemena), *plemennica*, významovo zodpovedajúce dnešnému slovu *neter* (< **nept-ijo*, *net̥j̥b*).

Interkultúrny kontakt ako príčina zmien

Niekoľko predchádzajúcich príkladov dokazuje, že pôvodná praslovanská sústava príbuzenských pomenovaní sa na území dnešného Slovenska pod vplyvom kontaktov s inojazyčným etnikom oslabil, vnútorné vzťahy sa prehodnotili a adaptovali sa pomenovacej sústave nemčiny. Dokazuje to vývin, v dôsledku ktorého sa germanizmy *švager* ustálili na pomenovanie 1. manželovho brata (pôvodne **děverь* vo význame „manželov brat“ aj „prvý družba“), 2. manželkinho brata (pôv. **šurь* aj vo význame kolektíva, t. j. „vlastní bratia mojej manželky“, 3. manžela manželkinej sestry (**svojьakъ* = patriaci do našej rodiny, vlastný príbuzný, 4. sestrinho manžela (**zēt̥b* = priženový, aby zachoval rod). Prechýlená podoba *švagríná* sa ustálila na pomenovanie 1. manželovej sestry (pôv. **zelva*, **zolva* = „žena vydatá do rodiny svojho manžela“) aj 2. bratovej manželky (**nevestka* = „privedená do rodiny svojho manžela“). Táto zjednodušená pomenovacia sústava rodinných príslušníkov vyníma slovenčinu z povôdného byzantskoslovanského typu pomenovacej sústavy *nomina afinitatis* tej istej generácie a integruje ju – a aj ostatné západoslovanské jazyky – v pomenúvaní rodinných príslušníkov vo vzťahu, ktorý vznikol vydajom alebo ženbou, so západoeurópskym neslovanským typom. Napriek starej tendencii prijať v pomenovacej sústave *nomina afinitatis* štruktúru pomenovania germánskeho pôvodu sa táto adaptácia vyjadrovania rodinných vzťahov v slovenčine neprejavila v plnej miere pri pomenovaniach typu *svokrovci* (nem. *Schwiegereltern*), *zat'* (nem. *Schwiegersohn*), *nevesta* (nem. *Schwiegertochter*), *svokor* (nem. *Schwiegervater*), *svokra* (nem. *Schwiegermutter*), t. j. na úrovni rozdielných generácií.

²⁶ Tamže.

²⁷ *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 5, [red.] M. Majtán. Bratislava, Veda 1991, s. 567

²⁸ Machek V., o. c., s. 585

²⁹ Tamže.

³⁰ *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 7, [red.] M. Majtán, Bratislava, Veda 1991, s. 182

³¹ Machek V., o. c., s. 585

³² Džukanovič M., 2011, s. 34

Teritoriálna a sociálna diferenciacia

Okrem základných výrazov, ktorými sme v krátkosti ilustrovali vývin diferenciačných a integračných tendencií slovenčiny pri vyjadrovaní príbuzenských vzťahov, si treba uvedomiť, že naznačená problematika je inšpiratívna aj na ďalšie porovnávacie štúdiá v oblasti areálovej lingvistiky, dialektológie, sémantiky, sociolingvistiky a jazykovej tyológie. Aj preto, že do nespisovných foriem slovenčiny preniklo v oblasti vyjadrovania príbuzenských vzťahov v mestskom prostredí množstvo kultúrnych germanizmov či austrohungarizmov, t. j. slov nedomáceho pôvodu typu *Großvater*, *Großmutter*, *ópapa* (*ópi*), *ómama*, (*ómi*), *nagyapa*, *nagymama*... Na druhej strane sa pôvodná základná pomenovacia sústava rodinných vzťahov prirodzeným vývinom vnútorne diferencovala a v jednotlivých slovenských nárečiach nadobudla súčasnú areálovú distribúciu.³³ Podstatou takéhoto vývinového procesu je, že na jednej strane výrazy typu *ujo*, *strýco*, *teta*, *babka* rozšírili svoj význam z rodinného prostredia na všeobecné pomenovanie osoby, patriacej k staršiemu vekovému stupňu aj mimo rodinných vzťahov, na druhej strane sa ich pôvodný význam areálovo diferencoval³⁴. Dokazuje to výskyt výrazov *svák*, *sváko*, ktorými sa v časti slovenských nárečí – na Považí a Ponitří – pomenúva manžel matkinej sestry, ten istý výraz slúži na hornom Ponitří na pomenovanie manžela otcovej sestry, v časti severného Gemera a v Šariši sa ním pomenúva rodič manželov (z ľubovoľnej strany), na dolnom Pohroní ide o pomenovanie matkinho brata, v oravských nárečiach o pomenovanie člena rodiny vo všeobecnosti, resp. aj o sestrinho manžela³⁵. Dominujúcim pomenovaním otcovho brata sú na juhozápadnom Slovensku výrazy *strýc*, *strýček*, *strýco*, *strýko*, *strýčko*, v oblasti severozápadoslovenských a stredoslovenských nárečí sa na jeho pomenovanie používajú výrazy *ujec*, *ujček*, *ujčok*, *ujčik*, *ujco*, *ujo*, *ujko*, *ujek*, v oblasti východoslovenských nárečí sa na vyjadrenie týchto významov ustálili slová *cetoš*³⁶, (*tetkoš*, *tetič*, resp. *cektin chlop*).³⁷

Príčiny dvojakých vývinových tendencií

Pomenovacia sústava primárnych rodinných vzťahov, t. j. vzťahov založených na pokrvnom príbuzenstve, a sekundárnych vzťahov, t. j. takých, ktoré vznikli vydajom alebo ženbou, teda príchodom cudzej osoby do pôvodnej rodiny, sa v slovenčine vyznačuje dvoma protichodnými tendenciami. Integračná tendencia je charakteristická

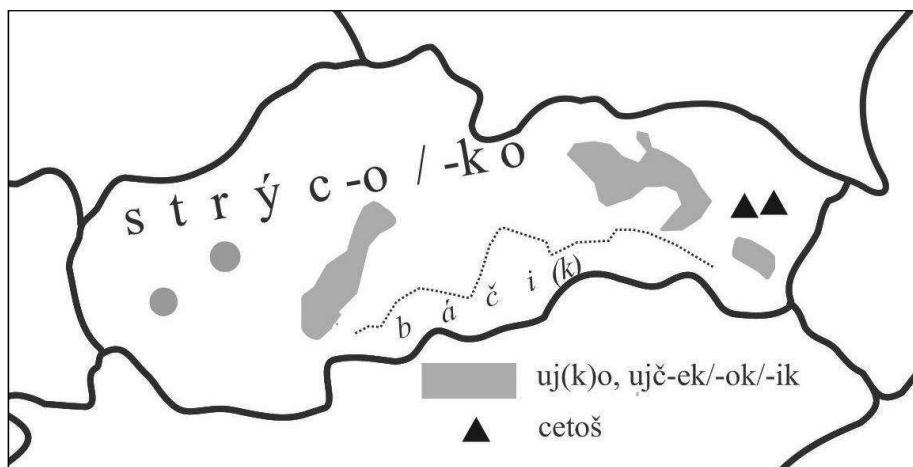
³³ Habovštiak A., 1984, s. 356 – 378

³⁴ Výskyt hláskoslovných variantov a areálová distribúcia jednotlivých lexém v slovenských nárečiach je uvedená v *Slovníku slovenských nárečí*.

³⁵ Habovštiak A., o. c., s. 359 – 361.

³⁶ Obrázok č. 4 je z podkladov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, otázka 987.

³⁷ Areálová distribúcia niektorých lexém z okruhu pomenovania rodinných vzťahov je spracovaná v Etnografickom atlase Slovenska, Bratislava : SAV 1990, s. 68 – 69. Obrázok č. 4 je z podkladov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, otázka 987.

Obr. 4.

pre *nomina consanguinitatis*, ktoré odrážajú spoločnú genézu a vývinovú kontinuitu slovenčiny a ostatných slovanských jazykov. Ide o celkom prirodzený jav, vyplývajúci z tradičnej rodinnej štruktúry, ktorú pri pomenúvaní členov rodiny v pokrvnom príbuzenstve neovplyvňoval vonkajší jazykový faktor: členovia rodiny so svojimi predkami aj potomkami tvorili homogénny viacgeneračný celok. Odlišná tendencia sa prejavila pri vyjadrovaní sekundárnych rodinných vzťahov, v skupine *nomina afinitatis*. Tu sa prejavil diferenciačný vplyv, ktorý môže mať viacero príčin. Jednou z nich je prijatie nového člena rodiny ženbou či vydajom z inojazyčného prostredia, ďalšou pravdepodobnejšou možnosťou sú kontakty s inojazyčným obyvateľstvom a snaha po ekonomizácii jazyka, zjednodušenie klasického „krížového“ rozlišovania v pomenovaní bratovej manželky, sestrinho manžela, manželovej sestry a manželovho brata rozlíšením nepriameho príbuzného podľa pohlavia. Intenzita kontaktov s nemčinou spôsobila v západoslovanskej skupine slovanských jazykov od najstarších čias divergentný vývin³⁸. Stopy pôvodného stavu ilustrujú doklady v etymologických slovníkoch (staročeské doklady *devěř*, staropoľské *dziewierz*³⁹, staropoľské *szurzy*⁴⁰, staročeské *zelva*, *zolva*, staropoľské *zelwa*, *zołwa*⁴¹).

Pôvodné slovanské pomenovania rodinných vzťahov skupinou *nomina consanguinitatis* sa v rámci vnútorného členenia slovanských jazykov prejavujú ako delimitačný stereotyp, ktorého podstatou je zachovanie pôvodných výrazov a odmietnutie hierarchie pomenovaní na úrovni *mladšia sestra* – *staršia sestra*, *mladší brat* – *starší brat*. Oproti nemu sa germanizmami typu *švagar*, *švagrína*. Pomenovanie *švagar* je ustálené na celom území slovenských nárečí, distribúcie prechýlenej podoby

³⁸ Porovnaj heslové slová *švagar*, *švagrína* v Historickom slovníku slovenského jazyka, zv. 5, s. 689.

³⁹ Vasmer M., 1986, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, t. 1. A – D., s. 491.

⁴⁰ Vasmer M., 1987, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, t. 4. T – Ja., s. 488.

⁴¹ Vasmer M., 1986, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, t. 2. E – Muž., s. 103.

švagríná vyjadruje obrázok 5.⁴² Pôvodným nemeckým lexikálnym základom slov švavor, švagríná sa západoslovanských jazykoch nahradila pôvodná zložitejšia slovanská pomenovacia sústava diferencovala sa nimi od východoslovanského a južnoslovanského areálu, od území, ktoré neboli pod takým intenzívnym vplyvom delimitačného stereotypu germánskeho typu. Aj napriek tomu však hláskoslovne adaptované germanizmy typu šogor v srbčine a chorvátčine⁴³ pod vplyvom maďarčiny vyskytovali až v neskorších záznamoch, asi z polovice 15. stor.⁴⁴

Obr. 5.

Pomenovania vzťahov v rodine na základe nového rodinného vzťahu (vydaja alebo ženby), t. j. *nomina afinitatis*, poukazujú na tendencie, ktorými je slovenčina na jednej strane svedectvom najstarších vonkajších interkultúrnych vplyvov na slovansko-slovanskom etnickom pomedzí a dôkazom narúšania delimitačného stereotypu. Na druhej strane sa adaptáciou nových výrazov a zjednodušením vnútornej pomenovacej štruktúry pôvodných vzťahov prejavuje rovnaká miera vonkajšieho tlaku nielen na celú západoslovanskú skupinu jazykov, ale aj na širší geneticky nesúvislý areál.

⁴² Obrázok č. 4 je z podkladov nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, otázka 985.

⁴³ Pozri Sok P., 1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća. *poni – Ž.*, ss. 424, 426, 651.

⁴⁴ *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Red. L. Benkö. Lieferung 5. Budapest : Akadémiai Kiadó 1993, s. 1342.

Bibliografia

- Cirkevnoslovensko-slovenský slovník*. Diel I. A – O. Red. M. Štec. Prešov : Prešovská univerzita 2009, s. 187.
- Džukanovič M., 2011, *Svakovega tasta sestrična je moja mala teta*. In: *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, s. 29 – 37.
- Etnografský atlas Slovenska*, 1990, [red.] S. Kovačevićová Bratislava : Veda.
- Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, 1993, [red.] L. Benkő, Lieferung 5. Budapešť, Akadémiai Kiadó.
- Habovštiak A., 1984, *Atlas slovenského jazyka*. zv. 4. Bratislava : Veda, s. 356 – 378.
- Havliková L., 2008, *K právnímu postavení slovanské ženy v 9. století*. In *Slavia*, roč. 77, č. 1–3, s. 251–263.
- Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 1., 1991, [red.] M. Majtán. Bratislava : Veda.
- Historický slovník slovenského jazyka*. zv. 2., 1994, [red.] M. Majtán. Bratislava : Veda.
- Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 5., 1991, [red.] M. Majtán. Bratislava : Veda.
- Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 7. 1991, [red.] M. Majtán. Bratislava : Veda.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 1997, [red.] J. Kačala, Bratislava, Veda.
- Krupa V., 1980, *Jednota a variabilita jazyka* : Bratislava, Veda.
- Machek V., 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha, Nakladatelství ČSAV.
- Ryšánek, F., 1954, *Slovník k Žilinskej knihe*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slovník slovenského jazyka*, zv. 1, 1959, [red.] Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. a – g. , 2006, [red.] K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava, Veda.
- Slovník slovenských nárečí*, zv 1, 1994, [red.] I. Ripka, Bratislava, Veda.
- Skok P., 1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća, poni – Ž*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Trubeckoj N., 1988, *O nekotorych ostatkakh isčeznuvšich grammatičeskich kategorij v obščeslavianskom prajazyke*, [w:] *Opera Slavica Minora Linguistica*, Viedeň : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 18 – 27.
- Vasmer M., 1986, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, tom 1. *A – D*. Moskva : Progress.
- Vasmer M., 1986, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, tom 2. *E – Muž*. Moskva : Progress.
- Vasmer M., 1987, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, tom 3. *Muza – Siat*. Moskva : Progress.
- Vasmer M., 1987, *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*, tom 4. *T – Ja*. Moskva : Progress.
- Žigo P., 2006, *Medzinárodný slavistický projekt Slovánský jazykový atlas atlas*. In: *Studia Academica Slovaca* 35. Bratislava : Stimul, s. 423 – 434.
- Žigo P., 2008, *Slovánský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo)európskom slovanskom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca* 37. Bratislava : Stimul, s. 89 – 96.
- Žigo P., 2009, *Slovánský jazykový atlas – vzťah jazyka a historicko-spoločenských fenoménov*. *Slavica Slovaca*. 1, č. 1, s. 5 – 12.
- Žigo P., Žigová L., 1987, *Vyjadrenie príbuzenských vzťahov v slovenčine a ruštine*. 1. *Ruštínár*, 1987, roč. 22, č. 9, s. 3 – 6. 2. *Ruštínár*, roč. 22, č. 10, s. 3 – 6.

**Family Relationships in Slovak Dialects from the Point of view of
Ethnocultural Identity.**

Summary

A significant feature of the family relation terminology in the Slovak language is its big cognitive value from the linguistic and extra linguistic point of view. They reflect not only an internal language development but mainly extra linguistic factors that give a possibility to identify a cultural development context in a space and time. The author pays attention to the development of two groups of words: 1st: expressing of consanguinity – *nomina consanguinitatis*, and 2nd: expressing of a kinship acquired by marriage – *nomina afinitatis*. The first group of words – naturally – is characterised by integration tendencies with other Slavic languages, the second group shows a divergent tendency which is characterised by a decline of the original Slavic name system, e. g. *šur*, *dever*, *svojak*, *zolva/zelva* etc. and borrowing of German origin words like *švagor/švagríná* without regard to a relationship to bride or bridegroom, or to their parents.